

Musik i Kaukasus: Azerbajdzan och Georgien

Av Owe Ronström 1989/1975

1. Azerbajdzan: alltid i utkanten, alltid omstritt

Azerbajdzan betyder "eldens land". Kanske kommer namnet från de eviga eldar som sprutar upp ur marken på halvön Apseron, vid Kaspiska havets västra kust. Strax utanför Baku finns ännu rester kvar av de tempel som i forntiden byggdes runt dessa eldar och dit elddyrkande perser brukade vallfärda.

Långt mycket senare lockade eldarna mer materiellt inriktade personer till vallfärd. En av dem var Robert Nobel, bror till den numer världsberömde Alfred Nobel. På 1870-talet köpte han helt sonika en försvarlig bit av marken för att utvinna de eviga eldarnas rikedomar. Bröderna Nobels oljeindustri i Baku var ännu under 1920-talet Azerbajdzans största företag, ett av de ledande oljebolagen i världen. Då fanns flera hundra skandinaver bosatta i Baku och kontakterna mellan Sverige och Azerbajdzan har väl aldrig varit större.

Azerbajdzan är ett av de där små länderna som hamnat i vår världsuppfattnings utkanter. I min världsatlas hittar jag det ständigt i något hörn, längs en kant, avskuret från sammanhangen med resten av världen. Det verkar vara landets historiska öde! För mycket länge sedan låg området i utkanten av skyternas, hunnernas och petsenegernas riken. Greker, romare, parter och perser gjorde anspråk på det. På 800-talet blev det en nordlig utpost i det väldiga islamiska rike som araberna byggde upp. Därefter intogs det av turkotatariska krigare, mongoliska chaner, osmanska sultaner, återtog av araber för att på 1800-talet bli en del av Persiens nordgräns.

På 1700-talet erövrades Azerbajdzan av ryssar, för att bara några år senare återtas av perserna. 1806 införlivades större delen av området med Ryssland och i samband med första världskriget försökte både turkiska och engelska trupper att ta makten i området. 1917 bildade de tre republikerna i Kaukasus, Georgien, Armenien och Azerbajdzan en självständig federation, men den blev inte långvarig. 1920 intog ryska Röda armén Baku och strax därefter utropades Sovjetrepubliken Azerbajdzan. Då lades också de nuvarande gränserna fast, mot Iran i söder, mot sovjetrepublikerna Armenien och Georgien i väster och Ryska Rådsrepubliken i norr.

De som bestämt över området har bött långt bort i Aten, Rom, Istanbul, Bagdad, Teheran och Moskva. Ständigt i utkanten, alltid omstritt. Det är inte konstigt att de svåra oroligheterna i Azerbajdzan i början av 1990-talet började som en gränstvist!

Idag bor knappt fyra miljoner Azerbajdzaner, *azeriler* (sing. *azeri*) i f.d. Sovjetrepubliken, numer republiken Azerbajdzan. På andra sidan gränsen i söder bor ytterligare knappt 4 miljoner, de flesta runt Tabris, huvudstad i den iranska provinsen Azerbajdzan. De flesta är shiitiska muslimer och talar Azerbajdzani, eller *turki*, ett turkotatariskt språk som är nära släkt med den moderna turkiskan, dessutom med turkmeniska, uzbekiska och andra turkspråk i Centralasien.

Land och stad

Som i många av länderna i den här delen av världen har det sedan länge funnits betydande skillnader mellan stad och landsbygd. I städerna bodde maktens tjänare, handelsmän och hantverkare. De talade ofta persiska eller arabiska och de som kunde skriva använde arabiska tecken. Här utvecklades en kultur som stod de persisk-arabiska stadskulturerna nära. I bergen och på stäpperna levde en halvt nomadiserande herdebefolkning och i dalarna bodde jordbrukare och fruktodlare. Deras språk var mindre uppblandat med främmande ord och deras kultur stod närmare de turkiska och kaukasiska grannfolkens.

När man i Sovjetunionen genomförde de stora alfabetiseringskampanjerna på 20-talet var det landsbygdsbefolkningens språk man byggde på. I Azerbajdzan rensades många arabiska och persiska ord bort och de arabiska tecknen ersattes av kyrilliska (ryska). På samma sätt ville man ersätta de persiska och arabiska inflytandena i musiken med en mer "äkta" folklig Azerbajdzansk tradition. Men fortfarande finns stora olikheter mellan stad och landsbygd, med den skillnaden att maktens tjänare och handelsmännen numer ofta talar ryska.

Dagens stadsliv är starkt påverkat av rysk och västeuropeisk kultur, det gäller inte minst musiken. I Baku finns opera, balett och symfoniorkestrar, precis som i vilken västeuropeisk storstad som helst, och på restauranger spelar dansbanden de senaste hitlåtarerna från Moskva, London och New York.

Mitt i allt detta finner vi dagens professionella Azerbajdzanska musiker. De är artister av hög klass som tillägnat sig alla de stilar det är nödvändigt för dem att behärska: den gamla folkmusiken, sovjetisk, gammal turkisk, arabisk och persisk populärmusik, ryska valser, grannfolkens dansmelodier och så den intrikata Azerbajdzanska konstmusiken. Några av dem har nått berömmelse vida omkring, inte minst i Turkiet, där azeri-musiken står högt i kurs.

Folkmusik

Folkmusiken i Azerbajdzan är byggd på samma principer som den mesta musiken i mellersta Asien. Melodierna håller sig vanligen inom en oktav och en mycket vanlig typ börjar med ett språng över en kvart eller kvint, för att sedan i sekvenser falla ner mot grundtonen. Så gott som alltid är sångerna enstämmiga och utförs solistiskt. Finns det ackompanjemang så består det av rytm och en bordunton.

Herdarnas sånger är ofta långa och rikt utsmyckade, utan fast puls, medan jordbrukarnas musik oftare har starkt framhävd rytm. Vanliga taktarter är 3/4 och 2/4, men allra vanligast är 6/8. Ett karakteristiskt drag i mycket av musiken bland azeriler och andra turkiska folk är att melodierna börjar med en synkop: trumman spelar den betonade ettan och först därefter börjar melodin.

All traditionell musik är byggd på modala skaltyper, som i Azerbajdzan kallas *mugamat* (sing. *mugam*). Det flesta av dessa modus är identiska med något av de modus som används i arabisk musik (*maqam*) eller persisk musik (*dastgah*) och de bär för det mesta också samma namn. Det finns sju huvudmodus: *rast*, *sjur segah*, *sjuster*, *bayati-sjiraz*, *sjargah* och *chumajun*. Därutöver finns en mängd avledda modus. En mugam består av ett visst karakteristiskt tonförråd och en bank av små melodifragment och formler, med vissa huvudtoner som framhävs mer än andra. Intervallen kan vara både större och mindre än dem vi är vana vid. Det finns olika "skolor" när det gäller stämningar, de traditionella som delar in oktaven i 17 eller 19 toner och den moderna som har anpassat sig till den västerländska skalans 12 ungefär lika stora halvtoner. Men viktigare än skaltonerna är de melodiska motiv och formler som utmärker ett modus. Tidigare hörde till varje mugam också en viss karaktär eller sinnesstämning. Så ansågs t ex. *rast* vara ett maskulint och energiskt modus, *suster* ett som uttryckte djupaste sorg, medan *segah*, det mest använda och omtyckta, talade kärlekens språk.

Viktigast av allt i denna musik är dock improvisationen. För en framstående *chanende*, sångare, eller *sazandari*, instrumentalist, gäller det att behärska sitt instrument och sin musik så väl att han kan locka fram melodins och textens alla skiftningar, att han kan leka med och till och med överskrida mugam-systemets alla formella melodiska och rytmiska krav. Motrytmer, ombrytningar av melodiska grundmotiv, melismer, glissandi och drillar överflödar och därutöver finns speciella ornament för varje typ av instrument. Sångarna leker ofta med klangfärger och kan snabbt växla från den tunnaste och nasalaste röst till full bröstklang. De bästa av dem sjunger långa och mycket ornamenterade melismer med samma exakta intonering och precision som de skickligaste instrumentalister.

Instrumenten

De vanligaste instrumenten i Azerbajdjan idag är troligen dragspel och klarinett. Båda har inlemmats väl i den traditionella musiken. Framstående klarinettister har utvecklat en rad speciella tekniker. De böjer tonerna, suger på dem och ofta låter de en ton i mellanoktaven följas av ett snabbt efterslag till en mycket hög och stark ton. Det låter som rytmiska hundskall! Samma teknik används förresten också av många judiska klarinettister med östeuropeiskt ursprung, idag kända världen över som "klezmer"-musiker. Med stor sannolikhet har de lånat den från kollegor i Kaukasus.

Dragspelare använder sig gärna av kromatiska ornament, mycket legato och snabba dynamiska växlingar. Min favorit Avtandil Israilov, spelar mjukt men samtidigt hetsigt. Ofta låter hans musik förvillande likt en virtuos, ordlös sång.

Andra instrument som används mycket i Azerbajdjan är långhalslutorna *saz* och *tar*. *Saz* brukar anses som ett av de turkotatariska folkens äldsta instrument, själva namnet betyder helt enkelt "instrument". Kroppen är päronformad och utkarvad ur ett enda stycke och den har 6 - 8 strängar ordnade i tre grupper. Den är *asjugernas*, de professionella poeternas och epossångarnas älsklingsinstrument.

Kroppen på en *tar* består av två urholkade och sammanlimmade trästycken som är överspända med fiskskinn. Ofta är kroppen och halsen fyllda med inläggningar i ben eller pärlemor som bildar mönster lika vackra och invecklade som musiken. *Tar* ingår i städernas och den asiatiska konstmusikens instrumentarium. Den spelas också i Jerevan och Tbilisi, men i Azerbajdjan har man gjort den till "nationalinstrument" och tonsättare har skrivit konserter för *tar* och symfoniorkester.

Gamla instrument är också spjutfiddlan *kemance* flöjterna *ney* och *kaval*, dessutom *zurna* och *balaman*. *Zurna* är en skalmeja med stark och genomträngande ton som alltid spelas utomhus och i par. Mästaren, *usta*, spelar melodin och hans elev spelar borduntonen. På samma sätt spelas *balaman*, samma instrument som i Georgien och Armenien kallas *duduk* och i nordöstra Turkiet *ney*. Det är en slags oboe med mycket stort munstycke och en mjuk och vacker ton. För rytmen svarar antingen två-fällstrumman *nagara*, som finns i en rad olika storlekar, eller *daff*, en tamburin med en mängd rasslande metallringar fästa på insidan.

Mugam kallas alltså det modala systemet i Azerbajdjan, men det är också namnet på en rikt utvecklad konstmusikalisk tradition. *Mugam* är en cyklisk komposition av kontrasterande vokala och instrumentala delar. En klassisk ensemble består av en *tar*, en *kemance* och en sångare, chanende, som ibland spelar *daff* eller *gaval*. Det är tarspelarens uppgift att inleda med en fri improvisation (*bardast*) som ska introducera lyssnaren till den speciella *mugam* som används. Som en skugga följs alla hans vändningar och sekvenser av *kemance*-spelaren. När sångaren sedan tar ton imiteras han så noga som möjligt av såväl *tar* som *kemance*. Därpå följer mer improviserade sångdelar, *tesnif*, instrumentala mellanspel i danstempo, *reng* och ibland ett virtuost solo på tamburin.

I slutet av varje del tar musikerna upp melodin mot ett klimax i högt register, för att sedan steg för steg föra den ner mot grundtonen och den befriande avspänningen innan det är dags att börja nästa avsnitt. I de centrala delarna använder sångaren sig gärna av gamla texter i den poetiska form som i mellersta Asien och Indien kallas *gazel*. Det är mycket vackra texter, fulla av liknelser och symbolik.

Dans och dansmusik

Dansmusiken bestod förr vanligen av *zurna* och *nagara*, men numera oftare av band med dragspel, klarinett, *balaman*, *tar* och trummor. Det finns danser av många slag; ring- och kedjedanser, pardanser och solodanser; mans- och kvinnodanser; mjuka och lyriska danser

och hårdare krigsdanser, ibland med svärd och sablar. Särskilt vanliga danstyper är *jally*, en ringdans, och *halaj*, en dans som är vanlig på bröllop och utförs av två mitt emot varandra stående rader som sjunger och dansar omväxlande.

Många danser går i 6/8 eller i den vanliga "kaukasiska takt" som brukar skrivas 12/8 (en tvåtakt och en tretakt som spelas samtidigt). En sådan är *vagzaly*, en av många danser som uppstått på senare tid och spritts över hela landet. Namnet kommer från ryskans *vakzal*, "järnvägsstation" (som i sin tur inlånats från engelskans "vauxhall"!) Förmodligen går den tillbaka på en gammal lokal tradition, men namnet kom till i samband med att den första järnvägen genom Kaukasus öppnades 1883. En mycket populär melodi hämtades i början av seklet från Iran och den användes ofta som brudmarsch. Efterhand började man också dansa *vagzaly* till melodin på bröllop över hela landet och numer dansas den också på scen av professionella artister. Andra nyare danser som spritts på liknande sätt under senare tid är *ekspress*, *metro* och *aeroplany*.

En typ av danser är knutna till jordbrukarnas seder, de är ofta olika från trakt till trakt. Andra är mer lyriska och saknar jordnära anknytning och har därför spritts över hela Azerbajdzan och i andra länder i Kaukasus, t. ex. *usundara*, *terekeme* och *kintauri*.

Ofta går det inte att säga varifrån en dans kommer utan bara att den är "allmän" eller "kaukasisk". Min erfarenhet är dock att man inte bör tala så värst högt om möjligheten av en gemensam kaukasisk repertoar av danser och låtar. Kaukasier jag mött har ofta med dödligt allvar och oerhörd energi argumenterat för att grannfolken "stulit våra danser och låtar", att de "egentligen" är "äka uttryck" för just deras folks "nationalkaraktär"!

Symptomatiskt nog är dessa sällan musiker eller dansare själva. Visst är "äktheten" central också för de kaukasiska musiker och dansare jag mött men då är det fråga om något helt annat. Då handlar det om äkta glädje och lust, konst helt enkelt!

2. GEORGIEN: ett paradiset med vin, dans och sång

Georgiska språket, kartvelska, tillhör varken den indo-europeiska eller den semitiska språkgruppen. Närmast är det besläktat med den numera utdöda sumeriskan. Kartvelskan har ett eget alfabet från 700-talet f.Kr. Några forskare tycker sig finna ett släktskap med baskiskan. I olika omgångar har araber, perser, mongoler och andra lagt under sig landet, men man är stolt över att man ändå lyckats bevara många av sina särdrag genom historien. Från 1922 fram till dess fall tillhörde Georgien det som en gång var Sovjetunionen. Inom landet fanns tre autonoma republiker, områden med ett visst mått av självstyre.

Från vår svenska horisont brukar vi ibland avundsjukt snegla på främmande länder och utbrista: "Ack, hur annorlunda är det inte där borta! Där är det varmt och skönt! Där sjunger de jämt och är glada! Där har man musiken i blodet!" Någonstans bortom solnedgången ligger detta märkliga land, där solen alltid strålar klar, där floderna är fyllda med vin, där sång och god mat hör till livets väsentligheter.

I gamla grekiska sagor berättas om en som var på jakt efter ett sådant land – Jason. Han hade hört talas om att det någonstans skulle finnas ett gyllene skinn. Med det i sin ägo skulle Jason kunna flytta upp ett par pinnhål på karriärstegen och leva livets glada dagar. Legendan berättar att han fann sitt skinn på bergssluttningarna i landet Kolchis. Moderna historiker menar att legendens Kolchis låg vid Svarta Havets kust, just i det land som idag är Georgien. Sedan dess har folk i alla tider liksom Jason rest till Georgien för att jaga det evigt goda livet.

En gammal georgisk legend berättar att när Gud i begynnelsen skapade världen så gav han åt varje folk ett land att leva i. På väg hem träffade han på en grupp människor som satt vid vägen och åt och drack vin.

- Vilka är ni och var höll ni hus under min stora jordfördelning? frågade Gud.
- Å, vi satt här och smakade allt det goda som du skapat.
- Satt ni och åt när andra arbetade? frågade Gud skarpt.
- Ja, och hela tiden tackade vi vår skapare och drack din skål.

Då Gud hörde detta ve knade han och gav åt georgierna det enda han hade kvar, en bit av själva paradiset, med himmel och jord, hav, berg, slätter, sjöar, skogar och floder, ja allt.

På väg till Georgien 1975

Om man kommer med flyg från Moskva till Tbilisi, Georgiens huvudstad, kan man i klart väder se Turkiet rakt fram, Svarta Havet till höger och Armenien och Azerbajdzan till vänster. Rakt under sig har man Kaukasus med sina höga toppar, evigt snöbetäckta toppar. Georgien är inte något omfångsrikt land, ytan är en sjättedel av Sveriges och i landet bor omkring fem miljoner människor. Hela 87 % av landet är berg och bergssluttningar. Ner mot Svarta Havet sträcker de vildaste dalarna, med de bördigaste slätterna och här bor också de flesta människorna.

Georgien kunde verkligen ha varit ett jordiskt paradiset. Här finns evig snö och subtropisk grönska inpå varandra. Vid Svarta Havet har stränderna sedan århundranden befolkats av folk från alla jordens hörn som kommer för att bada och njuta av det vänliga klimatet. På Kaukasus gröna sammetssluttningar betar fåren i väldiga hjordar. Man odlar grönsaker, te, vin, citrusfrukter och här gro, naturligt eller importerat, växter från hela världen. Mineralkällorna och kurorterna är legio.

Mot Signari

Den kände amerikanske författaren John Steinbeck skriver i sin *Rysk dagbok* (Sthlm 1949):

Vart vi än hade kommit i Ryssland, till Moskva, Ukraina eller Stalingrad, fick vi ständigt höra det magiska namnet Georgien. Folk som aldrig skulle komma dit talade om Georgien med längtan och beundran. Om invånarna i Georgien talade de som ett slags högre människor, väldiga i dryck, stora dansörer, underbart musikaliska och överlägsna i såväl arbete som kärlek.

Så för den som är intresserad av musik, vin, dans och kärlek är Georgien ett naturligt resmål.

Den första musikupplevelsen på den här resan var just en georgisk folkskåp kör.

Resan gick österut, från Tbilisi, och efter några mils slättland går vägen alltmer slingrigt och en långsam stigning börjar märkas. Man ser allt längre över byar och kullar för varje kilometer. Utmed vägen ligger här och var vattenkällor och minnesmärken från andra världskriget, som man alltjämt har i färskt minne. Här ligger de stora vindistrikten, överallt odlas det vin. På kartan kan man läsa namn på byar som och städer som låter bekanta. Det visar sig att vi läst dem på vinetiketter. Varje trakt i östra Georgien har sitt vin. "I Kachetien" säger kacheterna, "odlas det bästa vinet!".

Den lilla staden Signari ligger uppslängd på ett berg så att man har en strålande utsikt över en högslätt och man ser en bergskedja titta fram lite försiktigt i fjärran. Alldeles nedanför ligger en annan liten stad, Tsnori, dit det tar 50 minuter att åka med bil, med linbanan man höll på att bygga ska det ta fem minuter.

Sång för män

I en sal i stadens kulturhus höll man mottagning. Efter välkomsttal och presentation slussades vi till husets hörsal där vi skulle få tillfälle att dokumentera den folkliga körsången.

En sak man inte kan komma ifrån när man vill försöka beskriva Georgien och georgisk musik är körsången. Det är sången som har haft störst betydelse i det georgiska musiklivet, det är sången man utvecklat och odlat genom seklerna. Vissa forskare menar att man sjöng flerstämmigt i Georgien i alla fall på 900-talet, tidigare än man i Västeuropa började utveckla polyfonin. Dessutom är flerstämmigheten vad man brukar kalla "folklig", stämmorna finns inte nedskrivna, utan sprids muntligt från generation till generation. Men kanske är det fel att tala om stämmor, ihopfogade till ett stycke. Vi uppfattar nog tre separata stämmor i en georgisk sång, men när man ber en georgisk sångare att sjunga sin "stämma" så är det inte alls säkert att han kan det. Han måste ställa sin stämma mot de andra, och mot melodin (eller rättare: den viktigaste stämman).

Sju medelålders män ställde upp sig i en liten halvcirkel. Sången är framför allt en sak för männen, liksom mycket annat i Georgien. Få kvinnor fanns i publiken, nästan alla tillhörde gästerna. En av männen, tydligen ledaren, ställde sig lite framför de andra och började sjunga. Efter en kort fras föll de andra in, de flesta nappade tag i en bordunton, (en djup stillaliggande ton), men en började sjunga på en överstämma till melodin. I östra Georgien ligger ofta själva melodin eller den viktigaste stämman i mitten, även om vi, ovana vid andra förhållanden, genast uppfattade överstämman som melodi.

Vad man genast la märke till var att detta inte lät som körmusik från väst. Naturligtvis gjorde den inte det! Här sjöng man rakt ut, gärna med vibrato, men inte med den röst som korister hos oss har. Man sjunger liksom naturligare. Stämmorna är ju heller inte komponerade utan man finner dem i det ögonblick man sjunger, av vana och tradition. En musikprofessor berättade att när Rigoletto kom till Tbilisi (bara ett år efter premiären i Italien faktiskt) så kunde man få höra arior ur den sjungas på georgiskt vis bland folket.

Själva sångprocessen kan man beskriva så här:

En försångare sjunger ett par takter, sen faller bordunen och överstämman in, bordunen på en kvart eller kvint under och överstämman mest i terser på melodin. Melodin och överstämman börjar nu röra sig allt längre och längre ifrån bordunen, så att olidlig spänning uppstår emellan dem och man känner att någonting måste hända. Då rör sig bordunen en eller ett par toner och spänningen löses upp samtidigt som de andra genast börjar leta efter nya spänningar med extra intensitet. Samma sak upprepas, hela tiden med större intensitet och till slut upplever man bordunens små rörelser som lika laddade som melodins många fler toner, vilka oftast kommer uppifrån och strävar neråt, mot en centralpunkt. Efter att intensivt ha laddat upp spänningen i sången når man slutligen centralpunkten. Man slutar på samma ton, ibland kan överstämman tillåta sig att ligga kvar på en kvint ovanför, men det är centraltonen som är den förlösande.

Sång till maten

Det är inte säkert att det alltid bara varit män som sjungit så här, andra georgienresenärer har skrivit att män och kvinnor deltar gemensamt i sången, men vad vi såg och hörde var mansköror. Enstämmiga sånger finns naturligtvis också men det är oftast importer för mycket länge sen, från Arabien och Persien, som man erövrats av i olika omgångar under århundradena. Till dessa sånger använder man också instrument som ackompanjemang och sångstilen är också annorlunda.

Om man inte kan komma ifrån en beskrivning av sången i Georgien så kan man inte heller komma ifrån festerna och matborden. Sång, mat och fest hör ihop på ett naturligt sätt. Man sjunger sällan så bra som vid ett georgiskt matbord.

Inte heller vid matborden var kvinnorna närvarande. Att festa är också det i hög grad männens sysselsättning. Ett matbord är som ett allkonstverk, man har tagit hänsyn till alla sinnen och låter alla vara lika betydelsefulla. Således ligger ofta restauranger och värdshus högt uppe, så att man har utsikt över mil efter mil av bergsland och dalar, man dukar borden i ljusa rum, färgglatt av alla grönsaker och rätter olika skepnader, man låter aldrig det gula lantvinet ta slut. Det är bordsmarskalkens, *tamada*, uppgift att se till att vinet aldrig sinar.

Vinet är gammalt i Georgien. En del tror till och med att själva ordet vin från början är georgiskt. Det har en viktig roll i mat och festkulturen som omges av traditionsenliga ritualer och ceremonier som visar att mycket av kulturarvet ligger bevarat just i dessa festtraditioner. Många av de vackraste sångerna hör matborden till, sånger som man sjunger till gästernas ära, för gäster har man ofta i georgiska hem. Andra vackra sånger sjungs till de gamla kungarnas och drottningarnas ära. Särskilt omhuldad är *Tamar mepe* drottning Tamara, som levde i början av tolvhundratalet. Det var under hennes tid som Georgiens mest lysande period inföll. Då levde också Šota Rustaveli, poet och diktare, som skrivit eposet "Mannen i tigerskinnet" som för georgierna är minst lika kulturhistoriskt viktig som Illiaden, Odyséen och Dantes "Divina Comedia" är för oss.

Att sjunga och sjunga bra är förenat med en hög status, särskilt om man dessutom är traditionsbärare. Där, liksom här i Sverige? har mycket av det som bevarats i kanske tusen år försvunnit i och med radio och Tv, grammofoner, tidningar osv. Men man satsar långt mer energi och pengar på att hålla traditionerna vid liv. Genom skolor och föreningar, genom pionjärorganisationen (en slags barn och ungdomsförening som ska bidra till barnens sociala fostran) lär man ut musik och dans, poesi och litteratur, i en helt annan omfattning än här.

Glödande sång

En kväll besökte vi en park, där en dans- och musikgrupp skulle uppträda. Efter konserten gick vi till en restaurang i utkanten av parken. Det var ett mindre hus i två våningar, till hälften dolt bakom en skogsdunge. Under platanerna stod rader av bord, svagt belysta av nakna glödlampor upphängda mellan grenarna. Området var inhägnat av ett högt stängsel och det var mycket folk, såväl inom som utom stängslet.

Restaurangen var naturligtvis fullsatt, till sista plats, men när man fick höra att vi var från Sverige tömde man helt sonika ett rum på nedervåningen i det lilla huset och dukade upp åt oss .

Vi serverades vin, bröd och grönsaker medan vi väntade på den korianderfyllda kycklingen i vildplommonsås. Det var en varm kväll och alla dörrar stod öppna. Små avlånga fönster längs taket vette ut mot gården. Därifrån kunde vi höra hur stämningen steg allt eftersom mörkret föll.

Strax började man sjunga därute, lagom till den utsökta varmrätten. Sången blev starkare och allt fler röster föll in. Några av oss försökte ta sig ut till sångarna. Det visade sig emellertid att den enda vägen dit gick genom de smala fönstren! Vad hade vi för val? En efter en klättrade vi ut och till slut fann vi oss väl till rätta bland ett större sällskap georgiska studenter. De sjöng, talade om vänskap mellan folken och evig fred, och så drack de vin, det goda vita georgiska vinet. Ännu fler sånger, högstämnda tal, efter vilka alla tömde sina glas i botten. Tiden gick och det blev glesare mellan borden. Bara vid vårt bord satt alla envist kvar och kommenderade kyparna att bistå med mat och dryck.

Till sist sa en kypare nervöst, allt medan han pekade på underliga gråklädda män i någon slags hjälmar, att vi nog borde betala och gå. Studenterna blev förnärmade och pekade på oss, långväga gäster, och tog istället upp ännu en av dessa vackra trestämmiga bordssånger, som så kan berusa ens sinne att man alldeles glömmer tid och rum. Inte märkte vi alla slangar som de gråklädda hjälmbärarna släpade in genom stängslet. Inte brydde vi oss om de upprörda ropen från de nervösa kyparna som snabbt röjde av borden omkring oss. Studenterna sjöng ju och vi sjöng med dem. Det var sånger vi aldrig hört, men ändå kunde vi sjunga med som om vi aldrig gjort annat.

Till sist reste vi oss för att gå, vi snubblade ut i röran av bord, slangar och uniformer. Först när vi kommit en bit från restaurangen märkte vi att större delen av den redan brunnit ner, till ackompanjemang av de vackraste bordsvisor man kan tänka sig! Sångens makt är stor!

Sång i TV

En tid senare inbjöds vi att framföra ett par georgiska sånger i TV, i Tbilisi, Georgiens huvudstad. Man är i Georgien med all rätt omåttligt stolt över sin sångtradition; att en grupp svenskar lärt sig sjunga på georgiska var märkligt och roande. Tänk att den georgiska sångkonsten hade nått även till så avlägsna länder som Sverige.

Under repetitionen i studion försökte vi förgäves få fatt i tredjestämman. Vi försökte på alla sätt påminna oss basens vändningar, men det gick inte. Studiomannen betraktade oss medlidsamt och visslade sen på sina kollegor. En ljudtekniker, två från belysningen, en kameraman och producenten ställde upp under studiomannens ledning. Inför våra häpna miner sjöng de den sång vi så mödosamt tränat in efter en sliten gammal skiva. De sjöng rent, känsligt och med eftertryck. "Så går den" sa studiomannen, "försök nu!" Vad kunde vi göra? Vi lyssnade, lärde oss, och sjöng sedan i kvällssändningen den sång vi lärt oss av personalen på TV. De hade gjort det bättre själva!

Georgisk dans

Tbilisi är en ganska stor stad, kanske runt 1 miljon invånare, och alla är stolta och förtjusta över sin stad, sitt land, sin kultur, och de dans- och musikgrupper som det finns ganska gott om i hela landet. Därför blev vi väldigt förvånade över att vara halva publiken när vi fick tillfälle att se ensemblen "Solchino" på en sommar-teater i Tbilisi. Den andra halvan var turister, och vi förstod snart att hela föreställningen var ordnad speciellt för oss.

Överallt ställde man upp hundraprocentigt för att kunna ta så bra hand om gästerna som möjligt. Ensemblen "Solchino" var sannerligen inget undantag, även om det inte kan ha varit särskilt inspirerande för dansarna att våldsamt kasta sina knivar i golvet, mitt i en tåspetspiruett, och samtidigt gnistra med ögonen när tomma bänkar sömnigt blinkade tillbaka; att efter tyngdlagsförnekande och framförallt tåspetsförstörande akrobatnummer få matta applåder till svar samtidigt som en stor bormaskin fräste på högsta varv någonstans i närheten. Men man sparade sig inte.

När georgierna dansar ställer de sig på tåspetsarna, med tårna böjda bakåt, de sträcker ut armarna, spänner ut bröstet och knyter nävarna. Varje steg, varje rörelse, utstrålar kraft. Hela bilden är inte alls olik den av tuppar som går och sprättar för att inför hönorna liksom säga: – "Se, här är jag. Stark och stor."

Kvinnorna glider fram i långa kjolar, hårt sminkade så att de liknar Nefertite på egyptiska målningar. De mesta rörelserna är hand och armrörelser, medan männen har fötterna att ekvibrera med. Det är nästan obegripligt hur man kan dansa i mjuka läderstövlar och samtidigt stå på dem genom en stor del av en föreställning.

Kläderna går ofta i rött och svart hos männen, med imiterade patronbälten obligatoriskt påsydda. (En rest från det förgångna.) Kvinnorna har mest vitt i stora sjok. Allting hos männen utstrålar kraft och kvinnorna andas ljuvhet, oskuldsfullt står de och tittar på när männen visar upp sina konster.

Dansorkestern

I musiken man dansar till finns samma förhållande. När männen dansar är musiken snabb, spänstig och kraftfull. Ofta består orkestern endast av georgiskt dragspel och *doli*, handtrumman. Finns det två dragspel och dubbla *doli* ska de helst ha olika klang, man spelar då i två par och avlöser varann. Vid varje byte, som sker "i farten", försöker man överträffa varann i hetsighet och kraft. Dragspelarna spelar till slut som om det gällde att få tangenterna att komma ut på baksidan vid varje anslag, som om det gällde att vid varje drag i bälgen slita den itu med ett jätteryck, och man förvånas över att trumskinnen och händerna håller mer än ett enda slag. Det gäller liksom att egga upp dansarna att överträffa sig själva hela tiden.

Det är bara männen förunnat att få dansa till den här hetsiga, starkt rytmiska musiken. Kvinnorna rör sig mjukt och böljande till svaga, smekande, mindre rytmiskt accentuerade figurer, gärna lite utsirade med ornament och drillar för att förstärka kvinnans roll i dansen. Och kvinnans roll i dansen återspeglar ju hennes roll i samhället. Men man kan inte dra några paralleller mellan rollerna i dansen och dagens georgiska samhälle, dansen är ju från en annan tid, den är koreograferad, stiliserad och scenanpassad, och mycket har hänt i Georgien de senaste femtio åren.

Möjligtvis kan man ana hur det var förr.

Instrumentverkstad

På en bakgata i Tbilisis äldre delar, alldeles under berget med linbanan till begravningsplatsen för prominenta georgier (däribland Stalins familj), ligger en lite verkstad i en källarlokal, på en gård omgärdad av höga plank. I verkstan arbetade två personer, far och son. Före fadern arbetade hans far där, alla sysselsatta med att tillverka kaukasiska musikinstrument.

Hantverkare av det här slaget är det antagligen ganska ont om världen över, i en tid av maskinstansade gitarrer och dragspel. Men här i källaren, tyngda av slipdamm, doldes högar av *panduri*, *tjonguri* av olika modeller, de verkade slängda lite hur som helst.

Just *tjonguri* och *panduri* är de mest omhuldade georgiska instrumenten. Båda är knäppta stränginstrument helt i trä. *Panduri* är populärast i östra delen av landet och *tjonguri* i västra. De är mycket lika till utseendet, *pandurin* har tre strängar, stämde i sekund–liten ters (t ex c–d–f) medan *tjongurin* har fyra strängar, stämde i ett durackord; en av strängarna slutar mitt på halsen, som på en femsträngad banjo, och halsen saknar greppband. *Panduri* däremot har greppband, i varierande antal och placering på halsen.

Av båda instrumenten byggde man familjer, med sopran, alt, tenor, bas och kontrabas. Det finns ensembler med kaukasiska folkinstrument som letar nya vägar via nykonstruktioner av gamla folkinstrument.

Att det mesta av vad som tillverkades i verkstan verkligen skulle komma till användning visade sig när vi ville köpa en del instrument. Det mesta tillverkades på beställning. På beställning hade mästaren själv, en kanske sextioårig, gråhårig man, tillverkat några *tjangi* som stod vid dörren tillsammans med en maskin för att böja och forma trä. *Tjangi* är ett kvinnoinstrument, män spelar aldrig på det. Det är en harpa som ser ut som Pythagoras sats, där strängarna bildar hypotenusan och armarna av trä (varav en är botten och resonanslåda) är kateterna. De här tre instrumenten, *tjangi*, *panduri* och

tjonguri, är alla lite veka, tystlåtna instrument. Förr var strängarna av tvinnad tagel, nu använder man mest fisklina.

Vi lyckade köpa en del instrument i alla fall, bland dem en tjuniri. Det är ett stråkinstrument med rund kropp och ett lock av spänt skinn, som på en banjo, med halsen gående rakt igenom kroppen, (instrumentfamiljen brukar kallas spjutgiga). Den hängde stallös och greppbrädestom på en spik ovanför arbetsbänken. Instrumentmakaren gjorde på några minuter ett råämne till stall och satte på. Han föste undan en samling instrument han just arbetade med, det var en hel orkester med, enligt hans egen utsago, *abchrtsa*. Tydligt har ganska stor frihet i förhållande till traditionen, för *abchrtsan*, Abchasiens folkinstrument, är av en helt annan typ.

Stadsmusikkultur

Längre in i källaren tillverkade mästarens son *doli*, den georgiska trumman, en tvåfällstrumma vanlig i dansmusiken tillsammans med dragspel. Överallt hängde och låg instrument av alla sorter, ur ett skåp plockade man fram några flöjter, *salamuri*, och en *duduk*, ett instrument som används mest i Tbilisi. Där bor sedan länge många olika nationaliteter och det har givit upphov till en alldeles särskild stadsmusikkultur, en ganska säregen blandning av orientaliskt, västerländskt och georgiskt. Inom denna musik ryms stildrag från kanske främst Armenien och Azerbajdjan, Georgiens två grannländer, vilket också märks på instrumentariet. Man använder tari, saz, qanun (stränginstrument, den sistnämnda ett psalterium) zurna och duduk (blåsinstrument med dubbla rörblad) daira, diplipito och doli (olika trummor). Alla dessa instrument är av orientaliskt ursprung och de används mycket i Georgiens grannländer. Det är en musik helt väsensskild från musiken på Georgiens landsbygd.

Det största intresset hos georgierna har alltid vilat på sången och instrumenten har fått komma i andra hand.

I Tbilisi hade man ofta rena instrumentalorkestrar, t ex sazandari, bestående av en kemenche (en slags fiol) en daira, en tari och diplipito.

I en annan affär där man tillverkade instrument, här var det dragspel, doli, tari och duduk som gjordes, visade man oss ett kort på just en sådan orkester och mannen som höll fram det sa stolt: – "mannen där, han i mitten, med tarin, var min far". Sedan tog han ner en tari från väggen och spelade för oss. Det var en regnig eftermiddag och mycket få kunder, så vi stannade länge och bekantade oss lite med även dessa hantverkare.

Annorlunda dragspel

Georgiska dragspel är annorlunda än andra dragspel, men det hindrar inte professorer och musikvetare och museiguider att låtsas som om de inte finns. Ingenstans såg vi georgiska dragspel, utom hos musikerna vi träffade och i denna affär. Ändå är dragspelet, liksom nästan överallt i väst, (och i forna sovjet) mycket vanligt bland folk i gemen, och här i Georgien speciellt som det används till spela till dans på.

Bakom en disk i ett hörn affären satt en man och handtillverkade dragspel. Varje knapp, varje stämman, varje tangent, allt gjorde han med enkla verktyg. Efter en stunds samtal dristade vi oss till att fråga om priset på ett av hans dragspel. Han svarade med en axelryckning: – "Mycket dyrt." – "Hur dyrt?" – "Tja, omkring tusen rubel." (Kursen stod då i sex kronor för en rubel.)

Och det får man väl säga är förhållandevis dyrt när man i vanliga musikaffärer kan hitta ryska fabriksgjorda dragspel av olika sorter för tjugo rubel och uppåt.

Ont om instrument

Att det för övrigt är så ont om instrument, (särskilt om bra instrument) i musikaffärerna beror på att det mesta av produktionen går direkt till musikutövarna i musikskolor och ensembler.

Dessa georgiska dragspel för tusen rubel styck går nog åt även om de är dyra, för vad övriga ryska spel saknar är den karakteristiska hetsiga, starka och mustiga klangen som blir när man har förstärkt diskanten med två extra körer, man har alltså upp till sex körer varje ton. Basraden är ett slags mellanting mellan våra enradiga "magdeburgerspel" och de vanliga kromatiska spelen och man använder gärna basen att hålla borduner med.

Egentligen blev nog dessa hantverkare och musikmakare i Tbilisi ganska förvånade över vårt intresse, långväga gäster som besöker deras verkstäder och butiker, och överallt mottog man oss med generositet och vänlighet. Man gav oss gärna någonting som minne, någonting att ta med hem, och man sken upp när vi sa – "Sverige". – "Ja, ja, hockey, Sterner, Tumba. Mycket bra!" Sportintresset är stort. Men ingen visste vad vi hade för musik i Sverige, utom hotellrestaurangorkestrarna som ibland klämde till med "Säkjärven polka" för att se om vi reagerade.